

Ձըկանց արուեստ լուղական,
Հաւուց թըռիչքս թեւոց,
Արանց խորհուրդ հանճարոյ,
Կանանց մընաց եւ ոչինչ:
Իսկ զինչ ապա տացէ. գեղ.
Փոխան բոլոր առպարաց
Բնաւից փոխան գեղարդանց.
Ձի որ է կին գեղեցիկ,
Պարտէ զերկաթ եւ ըզհուր:

Ո՛վ դու սիրուն աղանեակ,
Ուստի ուստի թռուցեալ գաս.
Ուստի այսքան իւղ անոյշ
Ընդ օդս երկնից ընթացեալ
Շընչես եւ շաղ տարափես.
Ո՛վ ես, և զինչ գործ է քո:

Անակրէոն յըղեաց զիս
Առ Բաթիլլոսըն մանուկ,
Որ արդ ի վեր քան ըզբնաւս
Հըզօրացեալ բըռնանայ:
Վաճառեաց զիս Կիթերեանն,
Առեալ տաղիկ մի փոքրիկ:
Իսկ ես այսչափ ինչ ըսպաս
Անակրոնի հարկանեմ:
Արդ եւ զնորին, տեսանես
Ջնամականիսըն տանիմ:
Ասէ իսկ նա զիս ազատ
Վաղվաղակի արձակել.
Այլ ես, թէպէտ թողցէ զիս,
Ծառայ մնացից առ նրմա:
Ձի զի պիտի թռիչս առնուլ
Ինձ ընդ լերինս եւ ընդ դաշտս,
Եւ ի մայրիսըն նըստել
Եւ ճաշակել ինչ վայրի:
Ուր այժմ ահա հաց ուտեմ
Յափըշտակեալ ի ձեռաց
Անակրոնեայ իսկ նորուն.
Եւ ինձ ըմպել տայ զինի
Մատըռուակեալ զոր պաշտէն:
Եւ եմ արբեալ կաքաւեմ,
Եւ զտէրն իմովքըս թեզք
Ծածկեալ լինիմ հովանի,
Եւ մինչ նիրհեմըս, նընջեալ
Ի նոյն քնարին իսկ վերայ:

Ահա լըւար զամենայն,
Երթ ի բաց այր դու եզիր
Ձիս քան զադուաւ շատախօս:

Թարգմ. Հ. Ա. Կ. Բագրատունոյ:

ԻՄ ՎԱՆՔՍ

Դրաքեսանի մը սևտիպ յիշատակա-
գիրք:

(Տէս էրես 544)

Ժ

Երեք օր շարունակ քալեցինք, գե-
ղերու, աւաններու և զանազան քա-
ղաքներու մէջէն անցնելով: Ամեն տեղ
ժողովուրդը զարմացած և հետաքրքրու-
թեամբ ինձի կը նայէր. ամենքը կը
հարցընէին ուղեկցիս՝ թէ ինչ յանցա-
նաց պարտաւոր էի. մէկ անգամ մը
միայն զինուոր մը ըսաւ թէ ես դեղա-
տու մըն էի: Կառքիս չորս կողմը քիչ
քիչ տղայոց ամբոխ մը ձևացաւ, մինչ-
դեռ քաղաքապետին տունը անցագիրն
կը շինուէր: Այս սրիկաներն սկսան
կանչել և սուլել, ինձի դէմ թշնամանք
ու անէծք արձըկելով: Հինաւորացեալ
բակաց ծեր մ'անցաւ անկից, որ ան-
շուշտ տեղոյն ժողովրդապետն էր, և
այն պզտի այսահարեալները սաստկու-
թեամբ յանդիմանելով, իշխանական
կերպով մը անոնց ժողովը ցրուեց, և
ամենքը քաշուեցան, քանի մը քայլ
հեռու տներուն անկեան մը ետև կամ
հրապարակին մէջ եղած ջրհորին մօտ
կենալով:

Բարի քահանան մօտեցաւ ինձի, և
քաղցր ու հեղ ձայնով մը հարցուց թէ
ինչպէս ասանկ թարմ հասակի մէջ ար-
դարութեան ձեռքն ինկեր էի: Պատաս-
խան տուի որ ամենևին չգործած յան-
ցանքի մը համար ամբաստանուեցայ,
և աս ըսելով սկսայ լալ ու հեկեկալ:
Երբունի ժողովրդապետը գուլթը շար-

ժիլ երեցուց իմ խօսքերուն, և իմ թշուառութիւններս պարզմտութեամբ պատմելէս՝ համոզուիլ ցուցուց անմեղութեանս վրայ։ Այն ատեն վրաս հըսկելու համար մնացած զինուորին հարցուց թէ ո՞ր պիտի տարուիմ։ Անիկայ պատասխանեց թէ գաւառին գլխաւոր տեղը՝ զինուորաց կայարանը պիտի տանէր, բայց ո՞ր սահմանուած ըլլալը չէր զիտեր։

Հանդերձ այնու աղաչեց իրեն որ տալիք թուղթ մը բանտին քահանային յանձնէ, ուր որ իմ պատիժս պիտի վճարէի։ Զինուորին հաստատական պատասխանին վրայ, իմ ժողովրդապետ ենթադրածս մտաւ քաղաքապետին տունը, և քիչ վերջը ելաւ անկից նամակ մը յանձնելով զինուորին։ Վերջը նորէն ինծի դառնալով, սիրով և քաղցրութեամբ ողջունեց զիս, յայտնապէս գորովեալ կերպով մը ըսելով ինծի. «Մտիկ ըրէ, տղաս. եթէ յանցաւոր ես, ընդունէ դատապարտութիւնդ՝ ի քաւութիւն քու յանցանացդ. եթէ անմեղ ես, նոյնպէս յանձն առ զայն համակամութեամբ և համբերութեամբ՝ ի հատուցումն քու մեղացդ»։ Վերջը Աստուածածնայ միտալ մը տուաւ ինծի ու գնաց։

Այս խօսակցութենէն ետեւ, անգրաւ դարձայ որ ժողովուրդը, որ չորս կողմն խռներ էր, մեծագոյն մարդասիրութեամբ կը նայէր ինծի, և մեծարանք մը կը զիտէր զիս։ Տղաքը, որ առաջ այնպէս աներես էին, համբ և լուռ կեցած կը դիտէին զիս, և ամբոխին բերնէն վրաս քանի մը կարեկցութեան խօսքեր ելլելը լսեցի։ Նաեւ կին մը հաց և պտուղ բերաւ ինծի, խեղճութեանս վրայ ցաւելով։ Ամեն բան կերայ ախորժով, և առաջին անգամ հանդարտութիւն ու հանգստութիւն մը զգացի։

Երկու օրէն ետեւ հասանք բանտարդելութեանս տեղը։ Ոչ այնչափ մեծ քաղաքէ մը քիչ հեռու շինուած բերդ մըն էր։ Մուտքին քով վերացեալ կամուրջ մը կար, որ վար ինջեցուեցաւ, երբ մեր տխուր և պզտի դասակն հա-

սաւ։ Զինուորներն յանձնեցին զիս փոքրահասակ և յաղթանդամ և մեծաւ մեծ մոխրագոյն ընչաքննելով մարդու մը, զոր Պարոն Հրամանատար կոչելով՝ մեծարանք կը բարեւէին։ Տարին զիս կրկին վանդակապատ պատուհաններով սրահ մը, ուր երկու հարիւրէն աւելի գրեթէ իմ հասակիս տղաք կային։ Ազնիւ կուսան մը եկաւ ձեռքէս բռնեց, անունս, ծննդեան տեղս հարցուց, բայց առանց իմ դատապարտութեանս պատճառն հարցընելու։

Վերջը հագուեցուցին ինծի բրդէ հաստ զգեստներ, կրկնագոյն ժապաւինեալ, գորշ և ճերմակ, ինչպէս բոլոր մէկալնոնցն էր։ Ուրիշ կուսանքներ տըղոց առջևէն ետեւէն կը պտըտէին իրենց աշխատութեանը ժամանակ վրանին հսկելով։ Ես զրուեցայ կօշկակարի մը քով, որ տասնուհինգ կամ քսան տղոցմով մութ սենեկի մը մէջ կ'աշխատէր։

Ամեն բան ըսած կ'ըլլամ, եթէ զրուցեմ որ տասը տարի շարունակ ստիպուեցայ այս կերպով ապրելու։ Երեք տարիէ ետեւ ուրիշ բանտ մը փոխաւ զրուեցայ. և հոս ալ հարկ էր որ աշխատէի գլխաւոր արուեստաւորի մը հսկողութեան տակ, որ խելքէ դուրս խիստ և պահանջող մարդ մըն էր։ Հոն, ինչպէս մէկալ բանտին մէջ, այն բարի կուսանաց սիրալիր խնամոցը մխիթարութիւնը չունէի։ Ստահակ և ապականեալ պատանեաց մէջ գտնուեցայ։ Իմ պարզութիւնս և երկչոտութիւնս զիս անոնց կատակի նիւթ ըրեր էին. և անդադար անոնց խաղուցը և նենդութեանցը զոհ կ'ըլլայի, և շատ մը անգամ խիստ պատիժներ կրեցի այս սրիկայից պատճառաւ, որոնք բոլորովին անպատուհաս կը մնային։ Դիւրին է երեսակայել թէ որչափ սիրտս կը դառնանար, և որչափ իմ վեհանձն զգացմունքներս քիչ ատենէն չար կրից և անպիտան յօժարութեանց կը փոխուէին։ Զարութեան, ոճրագործութեան և թրջնամանաց հետ անդադար կռուոյ մէջ էի. փուճ տեղ կը ջանայի սիրտ ընելու

և միտք բերելու այն քրիստոնէական վշտակրութեան զգացումներն, որ այնչափ խնամքով ինծի ազդուած էին: Անդադար խաղալիկ եղած այն թշնամանքէ և անհանդարտութենէ պատճառած բարկութեան, զոր իմ պատժակցացս կամակորութիւնն յիս կը զարթուցանէր, գրեթէ ուրիշ բան չէի տածեր սիրտս, բայց եթէ ատելութիւն և դառնութիւն ընդդէմ իմ նմանուոյս: Անմեղ մտայ այն բանտը, և ճշմարիտ յանցաւոր ելայ:

Յանկարծ կ'ընդհատեմ կենացս այս վշտալից միջոցին աղիտաւոր յիշատակներն: Վասն զի հարկ կ'ըլլայ ինծի ուրիշ բան չ'իշել՝ բայց անընդհատ շարք մը անտրդ գրգռութեանց, զայլթակղական օրինակաց և յանցաւոր որոշողութեանց: Այս տասը տարուանս մէջ իմ կեանքս յարատե փոփոխութիւն մը միայն եղաւ նուաստութեանց, անարգանաց, մղձկեալ տրտմութեան և յուսահատ խորհրդոց: Մէկալկողմանէ գեռ ուրիշ ցաւալի դիպուածներ եկան խռովեցին իմ տաժանեալ անձս, որոնք սրբտիս վրայ այնպիսի խոր և գրեթէ անբերանազանգ հետքեր թողուցին, որ բովանդակ անցեալն ինծի մոռցնել տուին:

Պսան տարուան՝ ազատութիւնս ըստացայ: Պատուիրեցին ինծի որ իմ բնիկ գիւղս չերթամ, հապա հետեւեալ հինգ տարին, ոստիկանութեան հսկողութեանը տակ, գետի մը եզերք եղող դաւառական պղտի քաղաքի մէջ բնակիմ, որուն յիշատակը չելլեր մոռնալ: Հոն ծեր կօշկակարի մը քով դրուեցայ, որ դատաւորին առջև իմ գնացիցս երաշխաւորութիւնը վրան առաւ: Պղտի և թաց խուց մը տուին ինծի, որուն մէջ խեղճ անկողնոյ մը վրայ կը հանգչէի, կամ լաւ ևս՝ օրական վաստակոյն երկայն աշխատութիւններէն տկարացած մարմինս կը տարածէի: Ամեն հրնարք փնտրուեցի որ իմ երկրիս, մօրս ողջ ըլլալուն, և իմ հին տէրերուս վերայօք լուր մը առնուիմ: Բայց ամեն բան անօգուտ եղաւ: Դրեթէ ամենայն յի-

շատակ կորսնցուցի այն տեղերուն և այն անձանց, որոնք նաև հեռաւոր օտարութեան մէջ և բազմամեայ բացակայութենէ ետքն ալ չեն մոռցուիր: Թշուառութեան անընդհատ հարուածներուն և վիրաւորեալ հոգւոյ մը և կատաղի ու անարգ կրքերէ սաստիկջաշարուած սրտի մը անմիտ յիմարութեանց տակ քարացեր էր սիրտս:

Այլ չկարենալով դիմանալ այն բազմավիշտ կենաց մէջ զոր չորս տարիէ ՚ի վեր կ'անցընէի, որոշեցի որ փախչիմ այն ինծի համար զղուելի տեղերէն: Առաւօտ մը կանուխ արևը չծագած առանց մէկու մը բան մը զուրցելու, սկըսայ դէպ ՚ի բաց դաշտը երթալ: Երկրին բոլորովին անտեղեակ ըլլալով, դիպուածով դիմացս ելած առաջին ճամբան բռնեցի. բայց վերջը տեսնելով որ յաճախեալ է, և վախնալով որ չյայտնուիմ ու չբռնուիմ, ինծի բոլորովին անծանօթ ճամբաներու մէջ ձգեցի դիս:

Երկայն ատեն ըստ բախտի թափառեցայ, առանց գիտնալու թէ ուր կ'երթամ: Վերջապէս իրիկուան դէմ զառ ՚ի վեր բլրակի մը ծայրը շինած պղտի եկեղեցի մը հասայ: Ո՛ր գիտէ, ըսի մէկէն մոռնալ, թէ հոն վերը քիչ մը հիւրընկալութիւն չեմ գտներ. տղայութենէ վարժած էի եկեղեցին իբրև թըշուառութեան ապաւէն և լքելոյ օթաւրան սեպելու: Այս զգացումներս քիչ մը փոխուած էին, որովհետեւ իմ բանտարկութեանս տասը տարուանը մէջ կրօնից և անոր տաճարացու պաշտօնէից դէմ կատարեալ հակառակութեան դադափարներ ազդուած էին ինծի: Բայց սակայն այն բովանդակ ամայութեան վայրէկներն, և այն մերձաւոր վտանգի կէտին մեծապէս ուրախացայ՝ խաչ մը ու եկեղեցի մը տեսնելով. ասիկայ ինծի համար իբրև նաւահանգստի լապտեր մը եղաւ, որ նաւաբեկելոյն կամ մըրըկաց մէջ թաւալող նաւաստւոյն սասաւնեալ աչացը կը տեսնուի:

Աւելի համարձակ քայլով և աւելի հանդարտ սրտով լեռնէն վեր ելայ. և երբոր կատարն հասայ, արդէն սկսեր

էր գիշեր ըլլալ։ Ամեն կողմ խոր լուծիւն մը կը տիրէր։ Եկեղեցւոյն քով միայարկ անշուք տնակ մը կը կցէր. և մեծաբերձ կնձնի մը իր թանձրախիտ և լայնարձակ ճիւղերովն անոր տանիքը կը ծածկէր. ամենայն ինչ խաղաղաւէտ միայնութեան երևոյթ մը կուտար ինծի։ Քիչ մը ժամանակ վարանեալ կեցայ թէ արդեօք այն մենաւոր բնակարանին դռնակը զարնեմ, և այն գիշերուան համար հիւրընկալութիւն խնդրեմ։ Սկզբան յանկարծ միտքս ընկաւ որ ծառին տակը տարածուիմ, և անոր պաշտպանող հովանւոյն տակ արշալուսոյն ծագելուն սպասեմ։ Բայց վերջը այն անապատ տեղը միայնակ զըտնուելուս վախը զիս բռնադատեց որ անշուշտ ներսը բնակող քահանայէն ապաստանարան մը խնդրեմ։

Զարկի դրան. նուրբ և սուր ձայն մը հարցուց մէկէն. Ո՞վ է զարնողը։ Պատասխանեցի որ խեղճ ճամբորդ մը, գիշերը վրան հասնելով, ապաւէն մը կը խնդրէ ինչուան վաղը։ Ոտքերու թեթև կոխել մը լսեցի, վերջը դրան ճեղքուածէն պզտի լոյսի մը փայլելը տեսայ։ Քիչ մը վերջը բացաւ դուռը ծեր քահանայ մը, որ երկաթէ կանթեղ մը բռնած էր ձեռքը։ Կարգէ դուրս մարդասիրութեամբ հրաւիրեց զիս ճամբուն մուտքին մօտ բոլորովին ծխոտած պզտի սրահակ մը մտնելու։ Նստեցուց զիս. և կանթեղը ճեղքած սեղանի մը վրայ դնելով, կարմիր կաշիով պատած՝ պատըռած աթոռի մը վրայ նստաւ։

— Ի՞նչպէս եղաւ, պատանեակ, սկըսաւ ազնիւ ծերը, որ այս կողմերս կը գտնուիս և ասանկ ուշ ժամանակ։

— Տեղերուն անտեղեակ ըլլալով, վրայ բերի մէկէն, այս եկեղեցւոյն մօտ գիշերը վրայ հասաւ։ Մոլորելէ վախնալով, և չգիտնալով թէ որչափ հեռաւորութեամբ գեղմը կրնայ գտնուիլ՝ հոն պառկելու համար, ստիպուեցայ հրամանքէդ հիւրընկալութիւն խնդրելու ինչուան առաւօտ։

— Շատ բարով եկար։ Բայց դէպ ի ուր պիտի երթաս, սիրելի հիւրս, հար-

ցուց քահանան մասնաւոր գորովանայ ձայնով, խառն հետաքրքրութեան կերպով մը։

Այս հարցմունքը զիս քիչ մը նեղը ձգեց։ Զէի ուզեր յայտնել իրեն իմ ճամբորդութեանս նպատակը, վախնալով որ զիս վտանգի մէջ կը ձգեմ. բայց մէկալ կողմանէ յայտնելու ալ հարկը կը զգայի, որովհետև իմ գեղս տանող ճամբան չէի գիտեր ամենևին։ Դարձեալ նաև այս ծեր քահանային երևոյթը, և անանկ մարդասիրութեամբ զիս ընդունելը կ'ապահովցնէր զիս իր վերայօք, և ինծի կը հաւտացնէր որ ինքը աւելի լաւ կրնար օգնել ինծի քան թէ ուրիշ մը, առանց եղածը մէկու մը յայտնելու։ Անոր համար առանց վախի իմացուցի իրեն ուր երթալիքս, և առանց լռելու ըսի իրեն իմ բնիկ գիւղիս անունը։

— Հասկցայ, հասկցայ, կրկնեց մէկէն, այն գեղը շատ լաւ կը ճանչնամ։ Բայց դեռ լիովին երկու օրուան ճամբայ հեռու ես անկից. և անանկ դիւրաւ ալ չեմ կրնար քեզի ճամբան սորվցնել. վասն զի հոն հասնելէն առաջ պէտք է շատ մը մէջէ մէջ պտոյտներ ընես։ Բայց և այնպէս վաղը առաւօտ կը ջանամ կրցածիս չափ քեզ ճամբան ցուցնել, և մէկու մը որ հանդիպիս՝ հարցընելով, եթէ Աստուած ուզէ, կը հասնիս հոն առանց շատ դժուարութեան։ Բայց դու անօթի պիտի ըլլաս, սիրելի պատանեակս, քիչ մը կեր ու վերջը պառկէ։

Սիրով իր հրաւերն ընդունեցայ, և կերայ. ինքը բարի գիշեր ըսաւ, և քաշուեցաւ, ըսելով. վաղը առաւօտ կը տեսնուինք։

Այս ծեր քահանային ձայնն ու կերպարանքն ինծի նոր չէին դարձեալ թէ ուրիշ անգամ տեսեր էի զինքը. բայց որչափ ալ դադարեալներս կը կապակցէին և իմ այնչափ պատահարներուս յիշատակներն միտքս կը բերէի, չէի կրնար յիշել ոչ ուր և ոչ երբ իրեն հանդիպած ըլլալս, բայց և այնպէս համոզուած էի թէ այն առաջին անգամն չէր որ ինքը հետս կը խօսէր։ Բովան-

դակ գիշերը, որ չկրցայ աչքս գոցել, մերթ ընդ մերթ միտքս այն ազնիւ քահանային կ'երթար, և չէի կրնար իմ հետաքրքրութիւնս լեցընել: Վերջապէս առաւօտանց կանուխ եկաւ զիս առնելու, որ արդէն ելած էի: Բարի լոյս մաղթելով, փութացուց որ երթամ: Որովհետեւ, ըսաւ, դու պէտք ունիս աւելի գիշեր քան թէ ցորեկ ելլել ասկից:

Այս իր խօսքերն շատ յանկարծակիի բերին զիս, և չկրցայ կենալ առանց բացայայտութիւն մը խնդրելու իրմէ:

— Կարծեմ որ չեմ խաբուած. դու փախտաւորն մը պիտի ըլլաս:

— Ի՞նչպէս դիտես այս բանս:

— Գուշակեցի. բայց մի վախեր, ես քեզի մնասելու միտք մը չունիմ. մանաւանդ թէ ուր որ կրնամ օգնել քեզի, սիրով կը կատարեմ: Կրնաս ապահով ըլլալ վրաս: Բայց մեկնելէդ առաջ կ'ուզեմ բան մը հարցընել քեզի: Տասը տարի մը կայ, գեղի մը մէջ որ հիմայ չեմ յիշեր թէ որն է, կառքի մը վրայ հանդերձ երկու զինուորով տղայ մը տեսայ, որ ճիշդ քու երթալիք գեղէդ էր. անգութ ոճրագործութեան մը ամբաստանուած էր և անոր համար տասը տարուան բանտարգելութեան զատապարտուած էր: Իր անկեղծ պարզ զախօսութեանը վրայ գութն շարժեցաւ, և իր տարուելիք բանտին քահանային յանձնարարական թուղթ մը տըւի, թէպէտեւ ճիշդ տեղը չէի գիտեր: Մտածեցի որ քահանան թէպէտ զիս չէր ճանչնար, բայց հարկաւ իր եղբայրակցի մը խօսքը սիրով կ'ընդունէր: Բայց վերջէն բան մը չլսեցի ոչ պզտի բան տաւորին և ոչ իմ յանձնարարութեանս վրայօք:

— Պիտի թուղթդ ոչ երբեք իր ուղղեալ տեղը հասաւ:

— Բայց ո՞վ ըսաւ քեզի:

— Կրնաս ապահով ըլլալ. որովհետեւ այն տղան զոր տասը տարի առաջ այն կառքին մէջ տեսար, ես ինքն եմ:

— Իրաւընէ. ուրեմն պատիժդ լմին ցուցիլ:

— Այո:

— Հիմա տունդ կ'երթաս:

— Կը յուսամ:

— Գնա ուրեմն, և աղէկ ատեն կը հասնիս. ամենայարմար ժամանակին հոն կ'ըլլաս:

Այս վերջին խօսքերը շատ խորհրդաւոր կերպով մը հնչեցին ականջս. բայց չուզեցի ուրիշ բան հարցընել, վախէս որ չուսըննայ: Ողջունեցի և շնորհակալ եղայ բարերար հիւրընկալիս, և իր ցուցած ճամբէն գնացի. բոլոր օրը և գիշերուան մեծ մաս մը քալեցի: Հարցուցի թէ դեռ շատ հեռո՞ւ էր իմ գեղս, և պատասխան տուին ինձի որ չորս ժամէ ետեւ կը հասնիմ: Թէպէտ երկայն ճամբէն յոգնած ու տաժանած էի, միտքս դրի որ ճամբաս շարունակեմ: Կը փափաքէի վայրկեան մը առաջ գեղը հասնիլ որ տեսնեմ թէ ինչ կ'ըլլար հոն, այն քահանային ապահովըցընելէն ետեւ թէ աղէկ ատենին կը հասնիմ հոն:

Արեւ քիչ մը բարձրացեր էր, երբ կը տեսնեմ կաղնիներու վրայէն զղեկին աշտարակին դուրս ցցուած կատարը, որուն վրայ մեծ դրօշ մը կը ծածանէր, զոր ուրիշ անգամ տեսած ըլլալս յիշեցի: Անբացատրելի է ուրախութիւնն որ յիս արթնցաւ այն աշտարակին տեսութեամբն՝ որ իմ ծննդեանս տեղը կը ցուցընէր, և ուսկից այնչափ տարի բացակայ էի: Սիրտս սաստիկ կը բարախէր, և կարծես թէ անկէ ետեւ ճամբուն յոգնածութիւնն չէի զգար:

Շարունակ աչքս դէպ 'ի աշտարակին շերտերն ուղղեր էի, և միշտ աւելի երազաբայլ ընթացքով ան կողմը կ'երթայի, ինչպէս թէ այն շերտերն նաւոր գին ճամբայ ցուցընող բարենշան աստղըն ըլլային: Կամաց կամաց աշտարակը երթալով աւելի կը տեսնուէր, գարնանային գեղեցիկ օրուան մը արևուն ճառագայթներէն լուսաւորուած, որոնք կարծես թէ աւելի պայծառ և լուսափայլ կերպով մը վրան կը զարնէին, զինքն իր բովանդակ վայելուչ չրբիւթ թեամբն ինձի ցուցընելու համար:

Բայց երբ իմ հայրենի երկիրս մտնեցայ, չարագուշակ վախեր սկսան պաշարել զիս: Մօրս վրայ կը մտածէի, առանց զինքը տեսնելու յոյս մը ունենալու: Ինծի անանկ կու գար որ արգէն մեռած ըլլայ, այնչափ թշուառութեանց ծանրութեանը չկարենալով դիմանալ: Վերջը խռովեալ երեակայութեանս առջև կու գար այն ազնիւ ժողովրդապետը որ ինծի այնչափ բարիք ըրեր էր, և չէի յուսար զինքը մէյմ՝ ալ տեսնելու: Վերջապէս այն աշտարակը միտքս կը բերէր այն հրդեհին սոսկալի գիշերը, հօրս մահը, տիրոջ սպանութիւնը, և Պաւտիի կոմսին անզգամութիւնները և ուրիշ այնչափ ցաւազին յիշատակներ, որ զիս կը կեղեքէին և սիրտս կտոր կտոր կ'ընէին:

Այս տխուր մտածմունքներով պաշարուած, կարծես թէ կը կլլէի զեռայն քիչ մը ճամբան որ զիս գեղէն կը բաժնէր: Մէյմ՝ ալ երբ ճամբուն պզտի դարձուածք մը հասայ, բովանդակ զըղեկը և գեղին մեծ մաս մը դիմացս ելաւ: Բայց ինչ զարմանք ունեցայ երբ բոլոր զըղեակը կերպամաներով և ծաղկեայ դրասանդներով զարդարած տեսայ. և լսեցի եկեղեցւոյն զանգակները որոնք ոչ թէ սրտիս այնչափ մեծ տրտմութիւն պատճառող չարագոյթ գանչերն կ'արձըկէին, հապա 'ի նշան հանդիսի լայնաձայն կը հնչէին, նման այն տօնական օրերուն, որ իմ տղայութեանս ժամանակ այնչափ կը զուարթացնէին և կ'ուրախացնէին զիս: Ճամբուն վրայ խումբ խումբ արք և կանայք, զուարթացած և չքոյ զգեստներն հագած, մեծագոյն ուրախութեամբ դէպ 'ի գեղը կը վազէին, և մերթ ընդմերթ հրացանաց և թնդանօթոց բազմախուռն բոմբիւններն օդը կը հնչեցընէին:

Հանդիսի օր եկայ, ըսի մտքէս. բայց արդեօք ինչ կայ, կը հարցընէի ինքնիրենս մեծ հետաքրքրութեամբ և միանգամայն մեծագոյն անստուգութեամբ: Երթանք տեսնել:

Քանի մը վայրկենէ ետեւ գեղը մտայ:

Տնակի մը առջևէն անցայ, որուն պատուհաններն ու դուռը բոլորովին գոց էին. ճանչցայ մէկէն որ այն տունն էր ուր ծներ էի և ուր հայրս վախճաներ էր: Թարգանք մը նայեցայ անոր, և երկրորդ անգամ տեսնելու՝ ոտիցս վրայ արտասուաց երկու խոշոր կաթիլներ ինկան: Բայց այն գոցած դռներն ու պատուհանները, այն չորս կողմը տիրած լռութիւնն, և հոն կենդանի աւրարած մը չտեսնելս, ազդոյ և անբարբառ լեզուով մ'ըսին ինծի, որ այն տընակին մէջ վախճաներ էր ուրիշ ինծի սիրելի և երկրիս վրայ ինծի միակ մնացած արարած մը. մայրս: Զկրցայ անգամ մ'ալ հոն դարձնել աչքս և կրկին ու յորդառատ արտասուք չթափել:

Փութացայ եկեղեցին երթալու: Առջևի հրապարակը լեցուած էր բազմախուռն ժողովրդեամբ որ սաստիկ ուրախութեան մէջ կը ցնծար: Կը մոտենամ եկեղեցին, և փառաւոր զարդարուած կը տեսնեմ. աւագ խորանին դիմաց տեսայ զանազան կերպասապատ և ոսկի ժապաւէններով զարդարած նստարաններ: Կը տեսնուէր որ ամենքը հետաքրքրութեամբ մը կը սպասէին, միշտ դէպ 'ի եկեղեցւոյն դուռը նայելով: Ես այս ամեն բանը տեսնելով զարմացեր էի, և չէի կրնար երեակայել թէ ինչ պատճառաւ այնչափ հանդէս կ'ըլլուէր և այնչափ բազմութիւն ժողովուրդ էր:

Քիչ մը ատենէն վերջը հրապարակին մէջ ցնորական ազադակներ և շառաչող ծափահարութեամբ կանչէնք լսեցի. կեցցեն ամուսինքն: Եկեղեցւոյն մէջ ընդհանուր շնչիւն մը ելաւ, և ամենքն սկսան իրարու ականջէն ըսել. Ահաւասիկ, ահաւասիկ, Հետաքրքրութենէ շարժած կ'ելլամ հրապարակը, և կը տեսնեմ որ զըղեկէն երկայն դասակարգ մը կ'ելլէ, անբաւ բազմութենէ շրջապատած, որ չերեակայելու եռանդնոտութեամբ կը ծափահարէր: Դասակարգը դէպ 'ի եկեղեցին կ'ուղղուի. և անոր զլուխը զեռահասակ օրիորդ մը կար, ճերմակ հագած, զլուխը շուշաւափայլ քօղ մը, վարդէ պսակով մը բոլո-

րած : Անոր քովը կեցեր էր փառաւոր հագուած մարդ մը , որ իրեն ձեռք կու տար . այն ատեն իմացայ որ անոնք ամուսինք էին որ խորանին դիմաց հաւատարմութեան երդումն տալու կ'երթային :

Անոգուտ է ստորագրելս ինչ որ այն վայրկենին զգացի : Ճանչցայ մէկէն որ այն օրիորդը կարողինան էր , իմ թըշուառ տիրոջ աղջիկը , և այն որ իրեն փեսայ պիտի ըլլարնոյն ինքն ամբարիշտ Պաւտին էր : Ոտքէս ինչուան գլուխս կը դողայի չար քան զանդամալոյծ . կ'ուզէի բազմութեան մէջ նետուիլ , այն անմեղ աղանին խելէ այն բազէին ճիրաններէն , և անանկով զինքը այնպիսի թըշուառութենէ մը ազատել : Բայց կը զգայի որ կարող չեմ քայլ մը ընելու . այնչափ զարմանքն ու զայրացմունքը քարացուցեր և ոտքս կոխած գետնին վրայ դամբեր էին զիս :

Դասակարգը մտաւ եկեղեցին . աւուանաց ետեւը կեցեր էր տանտիկինն , երեսը դեղնած և նիհարացած . կարծես թէ իր աղջիկը ոչ թէ հարսանեաց՝ այլ կախաղանի կը տանէր : Ես ալ մտայ եկեղեցին . և տեսայ խորանին քով ոտքի վրայ կեցած ծեր և տկար քահանայ մը , և ճանչցայ մէկէն Ժողովրդապետն ըլլալը : Բայց ես իրեն շատ ուշ չդրի . խուռն Ժողովրդեան մէջէն առաջ նետուեցայ և երկու ամուսնաց առջևն հասայ այն վայրկենին որ հարսանեաց արարողութիւնն կը սկսէր : Կարողինա վեր վերուց քօղը և այնպէս բոլոր երեսը բաց թողուց : Գեղեցիկ էր իբրեւ գարնանային առաւօտեան ծաղիկ մը . կը նմանէր այն պարկեշտ և մաքուր կուսանաց , որոնք երկրիս վրայ հրեշտակաց գեղեցկութիւնն կը ցոլացընեն : Ես զինքը մէյմ'ալ չէի տեսած այն աղիտաբեր օրէն ետեւ , որ իմ չարաբաստ տիրոջս վերջինն եղաւ . նաեւ մանկութեանը ժամանակը իր պատկերը միտքս տպաւորուած էր միշտ կենդանի քաղցրութեամբ . տեսնելով զինքը այնպէս գեղեցիկ , և իր ունակ իմ հօրս սպանողին հարսն ըլլալու մօտ , խեղճ սրտիս

մէջ կրից այնպիսի աղմուկ մը արթնցաւ , զոր խօսքով չեմ կրնար բացատրել : Կրօնական լուծեամբ բովանդակ արարողութեան ներկայ եղայ . երբ կարողինայի հարցուեցաւ թէ կ'երգնու կամաւոր յօժարութեամբ հաւատարմութիւն և սէր առ կոմսն Պաւտիի , ինքը վերուց աչքերը աւագ խորանին վրայ եղած խաչելութեան , և երեսը կրակի պէս կարմիր կտրեցաւ , և դողդոջուն ձայնով այս մը ըսաւ , որ լաւ կը տեսնուէր թէ բերանը կը հնչէր , բայց սիրտը չէր կրկնէր :

Այն միջոցին մէկ ծեր մը , աւելի աչխատութեանց և չարեաց բեռան տակ քան թէ տարիներէ ու ծերութենէ կուրացած , ճակատը լերկ և դորշագոյն հերաց երկայն խոպոպներով , որ ուսոցը վրայ կ'իջնէին , ինծի կը մօտենայ և ցած բայց լաւ մը լսուելու ձայնով կ'ըսէ .
Հենրիկ , լսեցիր . անմեղ սպանող տրուեցաւ ի պատարագ իւր անգուլթ դահճին :

Ան ձայնին որ բոլորովին նոր չէր դար ինծի , յանկարծ կը դառնամ և սաստիկ մտադրութեամբ այն անծանօթ խօսակիցս կը դիտեմ : Լաւ մը երեսը կը նայիմ , և իր գծագրութիւնն ինքնին ինծի բոլորովին անծանօթ չէր : Անիկայ հազիւ թէ ժպտելով հարցուց ինծի .

— Հենրիկոս , զիս չես ճանչնար :

— Կը ճանչնամ զքեզ , բայց լաւ միտքըս չգար :

— Ես երգուընցայ քեզի որ տասը տարիէ ետեւ անհրաժեշտ դարձեալ կը տեսնեմ զքեզ . ահաւասիկ իմ խոստմունքս պահեցի :

— Ո՛հ , կանչեցի երազողի մը պէս , դու ես . . .

— Մարտինոս տարագիր :

Այս անուան՝ ցուրտ սոսկում մը անդամներս պատեց : Կարելի բան , ըսի մտքէս , որ այս չարագրգիռ ոգին դեռ հալածէ զիս :

— Տես , Հենրիկ , կրկնեց անիկայ բոլորովին պաղ անտարբերութեամբ մը՝ անօրէն Պաւտին ահա իր չարութեանց , ոճրագործութեանց և նենգութեանց նպատակին հասաւ , և խորանին առ-

ջև, և նաև Աստուծոյ դիմաց, լիովին յաղթանակաւ մը իր անօրէնութիւնները կը կնքէ: Կը զոհէ սպանդ մը, մինչդեռ ուրիշ երկու սպանդներ վկայ են իրեն: Սոյն այս եկեղեցւոյն մէջ կը պտըտին հիմա երկու սրտմտալից և դեռ անվրէժ ստուերներ որ կեցած զայրադին այս անօրէնութիւններն կը դիտեն: քու հօրդ և տիրոջդ ստուերներն են ասոնք: մէկը կը տեսնէ իր աղջիկը զինքը սպաննողին ձեռքը մատնուած: մէկալը կը նայի իր որդւոյն որ անտարբեր իր դահճին յաղթանակը կը տեսնէ: Պաւտի յաղթութեան պսակը ժառանգեց, մէկ միջոցին հինգ անմեղ սպանդներ ոտքի տակ առնելով: Հենրիկ, կը յիշես դեռ այն երդմունքն որ ինծի բրիտ տասը տարի առաջ այն երկուղւոյն վրայ ուր իրարմէ բաժնուեցանք: Ես դեռ կը յիշեմ զայն, և եթէ դու չես յիշեր, այս ամբարիշտ տեսարանն որ աչքիդ առջևն ունիս, պէտք էր լաւ միտքդ բերեր զայն:

Այս խորամանկ և համադիչ խօսքերն իբրև թնդանօթի փոշւոյ կոյտի մը մէջ նետուած կրակախառն խանձող մը եղան: Այն ատեն զգացի որ սրտիս մէջ դարձեալ արծարծեցաւ նախկին ատելութիւնը, անցեալ դառնութիւններն, և այն վրէժխնդրութեան սաստիկ ծարաւը, զոր ժամանակն ու թշուառութիւնը քիչ մը մարեր էին: Բայց և այն պէս բառ մը չըսի: Կոկորդս չորցածի պէս էր, և լեզուս այնպէս պնդապէս կաշկանդեալ էր, որ փուճ տեղ պիտի չանայի քակել զայն:

Երբ արարողութիւնն լմնցաւ՝ ամենքն ալ դուրս ելան եկեղեցիէն: ամուսնաց երեւնալուն՝ առջի ծափահարութիւնքն և ուրախութեան ցոյցքն կրկնուեցան: Մենք ալ ժողովրդեան ետեւէն գնացինք: զանգակներն դարձեալ հանդիսապէս կը զարնէին, հրացաններն ու թնդանօթները թանձրախառն շառաչմամբ կը թնդային: Մարտինոս ձեռքս բռնելով և ուժգին ամփոփելով զայն՝ ըսաւ: Այս իրիկուն զիշերուան երկուքին՝ անտառին բերանը քեզի կը

սպասեմ: Մեծ կարևորութիւն ունիմ քեզի հետ խօսելու: Պէտք է որ բոլոր այս օրս պահուըտած մնանք: ուրեմն այս իրիկուն կը տեսնուինք:

Կը շարունակուի:

Հիւս Ամերիկացոց սատղաքաշխուշ քիշնը:

Մեքսիկոյի գողիակուր:

Բնական զիտութեանց մէջ աստղաբաշխութիւնը անտարակոյս ամենէն աւելի հետաքննական է, երբ մտածուի անոր թէ՛ նախնական և թէ՛ ըրած կամ ընելիք յառաջադիմութեանց վրայ: Երկնից կազմութիւնը, ինչպէս որ արև, լուսին և աստղեր մեզի կը ցուցնեն, ամենէն առաջին խնդիրն է զոր մարդկային ճարտարութիւնն ուզեր է լուծել: Աստղական մեծ մարմինը՝ ուսկից կու գան լոյս, ջերմութիւն, կենդանութիւն, ծաղկանց և պտղոց դեղեցկութիւն, արդէն մեր կողմանէ ստիպիչ և իրաւացի հետաքննութեան առարկայ մ'եղած է: Բայց այս հետաքննութիւնը կը կրկնապատկի երբոր այս աստղին օրական և տարեկան շարժմունքը դիտենք: Օրուան և զիշերուան, փաստակոց և հանգստեան կառավարին, իշխանն ժամանակի և եղանակաց, թերևս միայն ինքն իր յատուկ լուսով փալփրլողն, միով բանիւ արևն՝ բռնի մեր իւրաքանչիւր մտածութեանց և գործոց հետ ընկերացած է:

Հին աստղաբաշխութեան պատմութիւնը յայտնապէս պատմագրողաց գրչին համեմատ՝ զանազան ազդեցութիւններ կ'ընէ: Փիլիսոփայի մտածութիւնները՝ անժանօթ արդասիւքներէ և անկատար զիտողութիւններէ խորին ճշմարտութիւններ առաջ բերած են, հիմնեալ մերթ յարմար մերթ հակառակ կանխակալ կարծեաց և աղղային սնապաշտութեց վրայ: Զանազան աղ-